

НОВЫЯ НЯМЕЦКІЯ ДАКУМЕНТЫ АБ МАЛАВЯДОМЫХ СТАРОНКАХ
ВЫЗВАЛЕННЯ БЕЛАРУСІ (1943–1944)

Усебаковае даследаванне гісторыі баявых дзеянняў Чырвонай арміі на этапе вызвалення Беларусі, нягледзячы на з’яўленне ў апошнія гады грунтоўных навуковых прац [1; 2; 3; 4; 5], пакуль што застаецца з асобнымі «белымі плямамі» ў сучаснай беларускай і расійскай гістарыяграфіі [6; 7]. На наш погляд, у іх пераліку без належных адказаў дагэтуль знаходзяцца вельмі складаныя гістарычныя пытанні, напрыклад: 1) аб перабежчыках ці савецкіх дэзерцірах, г. зн. тых, хто самавольна пакідаў вайсковыя часці або месцы нясення службы, нават поле бою; 2) савецкіх ваеннапалонных, якія, як высветлілася, і на этапе вызвалення Беларусі траплялі ў нямецкі палон падчас правядзення Чырвонай арміяй наступальных аперацый (Гомельска–Рэчыцкай, 10–30.11.1943 г.; Калінкавіцка–Мазырская, 8–30.01.1944 г.; Рагачоўска–Жлобінская, 21–26.02.1944 г.; Палескай, 15.03–4.04.1944 г.); 3) аб фактычным удзеле штрафных рот Чырвонай арміі, якія дзейнічалі, як правіла, у агульных баявых парадках пры вызваленні Беларусі: гэта значыць, у вырашэнні апэратыўна асабліва важных ці надзвычай цяжкіх баявых задач па разведцы боем, штурму і заняцці абарончых пазіцый праціўніка, прарыву ўзмоцненых рубяжоў для забеспячэння наступлення разам з іншымі савецкімі часцямі і інш.

У першую чаргу паставім прынцыповае пытанне аб тым, ці даследавалася гэтая тэматыка айчыннай гістарычнай навукай увогуле [8; 9; 10] і ў якой ступені згаданыя гістарычныя з’явы вядомы шырокаму беларускаму чытачу калектыўных даследаванняў ці аўтарскіх манаграфій у прыватнасці? З айчыннай літаратуры толькі ў апошні час больш менш стала вядомай тэма аб афіцэрскіх штрафных батальёнах – гэтак званых штрафбатах [11; 12; 13; 14], якія, як вядома з загада Наркама абароны СССР № 227 ад 28.07.1942 г. (у літаратуры вядомы пад назвай «Ні кроку назад!»), фарміраваліся на кожным фронце ў залежнасці ад баявых абставін у колькасці ад адной да трох адзінак. У іх склад накіроўваліся сярэднія і старэйшыя камандзіры і палітработнікі, абвінавачаныя ў «парушэннях дысцыпліны». Нагадаем, што сучасныя даследчыкі сходзяцца на думцы аб агульнай колькасці тых, хто быў накіраваны ў штрафныя падраздзяленні сплываць віну крывёю: па стане на 2007 г. паводле картчак уліку Цэнтральнага архіва МА РФ: 427910 савецкіх ваеннаслужачых [14а, с. 12]. Такія суровыя пакаранні выносілі камандуючыя і ваенныя саветы франтоў у дачыненні да камандзіраў рот, батальёнаў, палкоў, камісараў і палітработнікаў, якія адступілі без загаду зверху, таму аб’яўляліся «здраднікамі Радзімы». Адзіным шляхам да зняцця такога пакарання было правіла – змыць крывёю такое абвінавачанне перад Радзімай. Пасля чаго ім вярталіся ранейшыя воінскія званні, узнагароды, правы, а для праходжання далейшай службы яны маглі быць накіраваны ў іншыя часці.

У гэтай сувязі зададзімся чарговым пытаннем адносна таго, наколькі беларускі чытач здолее самастойна разабрацца ў такіх складаных і супярэчлівых аспектах праблемы, асабліва ва ўмовах захавання ў грамадстве ў дачыненні да штрафных рот выключна ідэалагічных ацэнак, калянавуковых стэрэатыпаў і адсутнасці пры гэтым спецыяльных навуковых даследаванняў. Адразу ж нагадаем, што ў канцы нулявых гадоў пабачыла свет праца, прысвечаная толькі аднаму са штрафбатаў, які прымаў удзел у вызваленні Лоева, Гомеля, Рагачова і Жлобіна ў складзе 1-га Беларускага фронту [13]. Гэта гісторыка-дакументальнае выданне было прысвечана 8-му асобнаму штрафному батальёну, аўтарам якога з'яўляўся адзін з яго непасрэдных удзельнікаў – камандзір роты аўтаматчыкаў, потым адной з рот гэтага батальёна лейтэнант А. В. Пыльцын. Як ён сам адзначае ў прадмове да кнігі, успаміны паказваюць толькі некаторыя баявыя эпізоды гісторыі батальёна, якія ўдалося аднавіць для чытача дзякуючы не толькі ўласным успамінам, але ў значнай меры працы аўтара з дакументамі Падольскага ваеннага архіва. Баявы афіцэр звяртае ўвагу на тое, што ў 1944 г. сярэднямесячныя страты пераменнага складу забітых, памерлых, раненых і хворых перавышалі ў 3–6 разоў узровень страт асабовага складу звычайных войскаў [Там жа, с. 425].

Аднак А. В. Пыльцын пакідае ў сваёй кнізе без аніякай увагі большасць з акрэсленых вышэй аспектаў гэтай складанай тэмы, засяроджваючы ўвагу толькі на асобных старонках гісторыі ўдзелу 8-га штрафнога батальёна ў баях за вызваленне Беларусі. Пасля знаёмства з выданнем у чытача застануцца шматлікія пытанні аб падобных па сваім найменні баявых падраздзяленнях Чырвонай арміі – штрафных ротах. Галоўным з іх з'яўляецца наступнае: наколькі масавай з'явай у Чырвонай арміі былі штрафнікі? Колькі салдат, сяржантаў і афіцэраў (пастаяннага і зменнага складу) прайшлі праз такія вайсковыя падраздзяленні ў ходзе вызвалення Беларусі? У чым вызначаліся асаблівасці выкарыстання сяржанцка-салдацкіх і афіцэрскіх штрафных рот пры вырашэнні баявых задач? Як вызначалася аснова для камплектавання штатнага складу савецкіх падраздзяленняў падобнага роду? Чаму да гэтага часу не апублікаваны ўспаміны хоць кагосьці з тых, хто ваяваў у штрафных ротах, здолеў выжыць у баях, але так і не распавёў пра гэта на старонках газет, часопісаў ці кніг? Няўжо ніхто не хацеў расказаць праўду аб такіх франтавіках? Чаму не знайшоўся ніхто, хто б з апорай на ўспаміны ці малавя-домыя факты, якія мелі месца ў гісторыі, здолеў бы паведаць нашчадкам аб унікальных падраздзяленнях Чырвонай арміі, якія змагаліся за вызваленне Беларусі.

У гэтай сувязі ўзнікаюць галоўныя пытанні: чаму гэта тэма да цяперашняга часу не знайшла свайго даследчыка ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі, не стала прадметам даследавання ў навуковых працах, чаму застаецца без крытычнага аналізу? Нагадаем чытачу, што ў савецкі час тэма штрафных рот наўмысна замоўчвалася як у літаратуры, так і ў друку, а таксама ў сродках масавай інфармацыі. Ці такое замоўчванне працягваецца і надалей па той простае прычыне, што гэта катэгорыя удзельнікаў баявых дзеянняў не знаходзіла свайго замацавання ў савецкай канцэпцыі Вялікай Перамогі? Звернемся да прававых асноў фарміравання штрафных падраздзяленняў. Паводле загаду № 227, дзе ў якасці штрафніка разглядаліся «вінаватыя ў парушэнні дысцыпліны па

баязлівасці або няўстойлівасці», а таксама тыя чырвонаармейцы, якія наўмысна на невыкананне загаду, членашкодніцтва, уцякалі з поля бою ці спрабавалі перайсці да ворага. Таму штрафнікі ставіліся на найбольш цяжкія ўчасткі арміі, каб мець магчымасць сплаціць крывёю свае злачынствы перад Радзімай [15, с. 251].

Зразумела, што ў мэтах паказу гэтай складанай і надзвычай супярэчлівай праблемы прафесійнымі гісторыкамі асабліваю каштоўнасць будуць уяўляць дакументальныя крыніцы, якія могуць утрымліваюць звесткі аб такіх малавядомых вайсковых падраздзяленнях, іх асабістым і колькасным складзе, узросце, падрыхтоўцы, узбраенні, нацыянальнасці і г.д. Асабліва важным фактарам для вывучэння гэтай тэматыкі можна назваць увядзенне ў шырокі ўжытак новых крыніц, якія ўтрымліваюць звесткі аб штрафных ротых. Мажліва, што для напісання іх усебаковай гісторыі пакуль недастаткова не толькі дакументальных крыніц, але і гістарычных звестак.

Таму аўтар гэтых радкоў прапануе разгляд некалькіх даволі важных аспектаў для даследавання гісторыі штрафных рот у ходзе вызвалення Беларусі ўвосень 1943 – пачатку 1944 г. У нашым выпадку размова вядзецца пра нямецкія дакументы, якія ўяўляюць сабой рэгулярныя данясенні аддзела выведкі і контрвыведкі штаба 9-й нямецкай палявой арміі. Перш-наперш звернем увагу чытача на тое, што практычна ўпершыню ў беларускай гістарыяграфіі размова будзе весціся пра шматлікія прыклады фактычнага ўдзелу радавых, сяржантаў і афіцэраў у шматлікіх баях у час вызвалення канкрэтных беларускіх населеных пунктаў, дзе побач з гераічнай і трагічнай тэматыкай у якасці гістарычных фактаў вайны была такая няпростая з’ява, як штрафныя роты, штрафнікі і гісторыя іх баявой дзейнасці.

Таксама нагадаем, што на лініі наступлення Беларускага фронту рубаж абароны трымала 9-я нямецкая палявая армія, якая знаходзілася на правым крыле групы армій «Цэнтр» і з канца 1943 г. і ў пачатку 1944 г. адказвала за ўтрыманне абароны на даволі знаным участку ад Новага Быхава на поўначы да Жыткавіч на поўдні. Гэтая лінія пастаянна змянялася на асобных участках фронту ў напрамку на захад, што было вынікам паспяховага наступлення сіл Беларускага фронту (з красавіка 1944 г. – 1-га Беларускага фронту). Паводле нямецкіх звестак, на участку абароны 9-й германскай палявой арміі колькасць савецкіх дзеючых стралковых дывізій дасягала 39 з 11, 48, 50, 61, 65 і 63 армій [16, S. 529].

Паводле загада № 227, правам на фактычнае стварэнне штрафных рот надзяляліся ваенныя саветы армій і перш за ўсё камандуючыя арміямі, якія маглі сфарміраваць на рубяжы дзейнасці арміі ад пяці да дзесяці (гледзячы на абставіны) штрафных рот (ад 150 да 200 чалавек у кожнай), куды накіроўвалі радавых байцоў і малодшых камандзіраў, якія парушылі дысцыпліну па баязлівасці ці няўстойлівасці, і ставілі іх на цяжкія ўчасткі арміі, каб даць ім магчымасць сплаціць крывёю свае злачынствы перад Радзімай [15, с. 251]. Нагадаем, што ў плане аператыўнага падпарадкавання штрафныя роты былі замацаваны за палкамі, якія забяспечвалі штрафнікоў усім неабходным, выдавалі ўзбраенне, боезапасы, вызначалі канкрэтнае заданне.

Крыніцазнаўчы аналіз нямецкіх архіўных матэрыялаў дазваляе даць адказ на пастаўленыя вышэй пытанні толькі ў некаторай ступені. У нашым выпадку размова вядзецца пра трафейную калекцыю «Александрыйскіх мікрафільмаў» [17, с. 60–69], у якіх захаваліся данясенні аддзела разведкі і контрразведкі, падрыхтаваныя штабам 9-й нямецкай палявой арміі. Аснову данясенняў складалі звесткі, атрыманыя ў ходзе допытаў савецкіх ваеннапалонных і перабежчыкаў па некалькіх важных пазіцыях, звязаных з: 1) баявымі часцямі (іх баяздольнасцю, баявой сілы, складам, узбраеннямі, стратамі); 2) папаўненнем (адукацыяй, узростам, нацыянальным паходжаннем); 3) выкарыстаннем на вайскавай службе жанчын; 4) санітарным станам і ўмовамі гігіены; 5) газавай вайной; 6) савецкімі ўзбраеннямі і тэхнічным забеспячэннем; 7) уздзеяннем нямецкай зброі; 8) настроем у савецкіх вайсковых падраздзяленнях; 9) настроем і становішчам у тыле; 10) прапагандай і абслугоўваннем часцей; 11) падставамі для пераходу да немцаў; 12) умовамі харчавання і забеспячэння; 13) транспартам; 14) эканомікай і прамысловасцю; 15) абыходжаннем з нямецкімі ваеннапалоннымі; 16) рознымі пытаннямі; 17) нумарам палявой пошты [18, К. 7915486, 7915538, 7915607, 7915640, 7915662, 7915689, 7915724, 7915847, 7915945, 7915994, 7916040, 7916135, 7916140, 7916182, 7916186, 7916202, 7916227, 7916245, 7916272, 7916286, 7916310, 7916328].

На цяперашні час аўтарам выяўлены і апрацаваны матэрыялы 23 данясенняў, якія ахопліваюць перыяд ад 2 лютага па 9 чэрвеня 1944 г. і датаваны 2.01.44, 11.01.44, 18.01.44, 23.01.44, 28.01.44, 4.02.44, 12.02.44, 23.02.44, 7.03.44, 12.03.44, 17.03.44, 24.03.44, 28.03.44, 31.03.44, 6.04.44, 13.04.44, 21.04.44, 27.04.44, 11.05.44, 21.05.44, 1.06.44, 9.06.44, 22.06.44. Як бачна, гэта былі данясенні, якія рэгулярна (раз на 5, 10 і 15 дзён) рыхтаваліся афіцэрамі армейскага штабнога аддзела разведкі і контрразведкі на падставе атрыманых звестак. Кожнае з такіх данясенняў дасягала даволі значных тэкставых памераў: данясенне № 21 ад 21.05.1944 г. мела самы меншы памер толькі ў 13 старонак, тады як першае вясновае данясенне № 9 ад 7.03.1944 г. утрымлівала матэрыял на 72 старонках. У іх змяшчаліся самыя розныя звесткі, тэматычна падзеленыя паводле прыведзеных вышэй крытэрыяў, а таксама факты, якія не сустракаюцца ў існуючым на цяперашні час гістарычным наратыве: або размова ідзе пра сістэматызаваныя звесткі пра назвы вайсковых часцей, нумароў дывізіяў, палкоў, батальёнаў і рот, або даецца характарыстыка ўкамплектавання ўзбраеннямі канкрэтнага падраздзялення з прывядзеннем іх колькасных даных, або прыводзіцца падрабязная геаграфія перамяшчэння вайсковых часцей, згадваюцца імёны асобных камандзіраў батальёнаў, палкоў, дывізіяў і г.д. Адным з самых сур'ёзных недахопаў нямецкіх дакументаў для даследчыка можна назваць амаль поўную адсутнасць імёнаў і прозвішчаў радавых, сяржантаў і малодшага афіцэрскага складу, нягледзячы на тое, што даюцца звесткі пра ўзрост і вайсковую часць, у якой чырвонаармеец праходзіў вайсковую службу на момант палону ці наўмыснага пакідання сваіх баявых пазіцый з мэтай пераходу да ворага.

Прывядзём кароткі крыніцазнаўчы аналіз зместу данясенняў у аспекце паказу некаторых фактаў вайскавай паўсядзённасці, якая па цяперашні час у такім вымярэнні практычна застаецца па-за межамі навуковых даследаванняў.

Перш за ўсё прывядзём агульную колькасць тых, хто ў канцы 1943 – першай палове 1944 г. стаў аб’ектам практычнай дзейнасці нямецкай разведкі і контрразведкі. З данясенняў вынікае, што крыху больш чым за паўгода праз армейскі штабны аддзел прайшлі звесткі на 1960 чырвонаармейцаў розных вайсковых званняў, пачынаючы ад радавога без імя і прозвішча, але са звесткамі пра год нараджэння, прыналежнасць да вайскавай часці, данымі пра ўзбраенне, і завяршаючы маёрам, камандзірам палка 110-й гвардзейскай стралковай дывізіі. Менавіта такая колькасць савецкіх радавых ва ўзросце ад 1893 да 1925 гадоў нараджэння, сяржантаў (2 яфрэйтараў, 9 малодшых сяржантаў, 16 сяржантаў і 10 старшых сяржантаў і 2 старшын) і афіцэраў (11 малодшых лейтэнантаў, 17 лейтэнантаў, 10 старшых лейтэнантаў і 1 капітана) патрапіла ў нямецкі палон. Адзначым, што данясенні ўтрымліваюць звесткі, якія раскрываюць агульную карціну палону чырвонаармейцаў на працягу гэтага часу, адпаведна: у студзені ў палон патравілі 300 чалавек, у лютым – 359, сакавіку – 907, красавіку – 30, маі – 1 і ў чэрвені – 17. У той жа час з 23 данясенняў толькі 16 утрымліваюць звесткі пра штрафнікоў, пачынаючы з першага данясення ад 2.01.1944 і завяршаючы апошнім данясеннем № 24 ад 22.06.1944 г. За гэты ж час пакінулі свае баявыя пазіцыі і перабеглі да праціўніка (дэзерціравалі) 161 чырвонаармеец ці 8,2 %, з якіх у студзені – 25 чалавек, у лютым – 36, у сакавіку – 58; красавіку – 27, у маі – 4, у чэрвені – 14 чалавек.

У прыведзеную лічбу ўваходзяць таксама 109 ці 4,37 % штрафнікоў, з якіх 102 служылі ў штрафных ротам, а 7 з’яўляліся афіцэрамі асобных штрафных батальёнаў, якія ўдзельнічалі ў вызваленні Беларусі ў пачатку 1944 г. [18, К. 7915486–5502, 7915538–5549, 7915607–5616, 7915640–5645, 7915662–5671, 7915689–5699, 7915724–5737, 7915772–5790, 7915847–5870, 7915945–5962, 7915994–6007, 7916040–6058, 7916109–6113, 7916163–6168, 7916187–6189, 7916203–6206, 791628–6231, 7916227–6231, 7916246–6247, 7916273–6276, 7916287–6290, 7916311–6313, 7916328–6332].

Паводле нямецкіх дакументаў атрымліваецца, што штрафнікі належалі да двух штрафбатаў (8-га і 33-га, які дзейнічаў пры 115-й стралковай брыгадзе), а таксама пяці штрафных рот (2-й роты 217 стралковай дывізіі, 188-й пры 42-м танкавым палку, 192-й, 257-й пры 1201-м стралковым палку 354-й стралковай дывізіі, 258-й пры 210-м стралковым палку 82-й стралковай дывізіі, 260-й пры 253-й стралковай дывізіі). Тады як савецкія ваеннапалонныя паходзілі з некаторых вышэй названых і іншых штрафных рот, у тым ліку: 33-га штрафбата пры 63-й арміі, 187-й штрафной роты, 188-й штрафной роты ў складзе 48-й арміі, 189-й штрафной роты пры 175-й стралковай дывізіі, 190-й штрафной роты пры 307-й стралковай дывізіі, 192-й штрафной роты пры 102-й стралковай дывізіі, 257-й штрафной роты пры 354-й стралковай дывізіі 65-й арміі, 258-й штрафной роты пры 210-м стралковым палку 82-й стралковай дывізіі, 262-й штрафной роты пры 193-й стралковай дывізіі, 263-й штрафной роты пры 303-м стралковым палку 69-й стралковай дывізіі [18, К. 7915486–5502, 7915538–5549, 7915607–5616, 7915724–5737, 7915847–5870, 7915945–5962, 7915994–6007, 7916040–6058, 7916109–6113, 7916187–6189, 7916203–6206, 791628–6231, 7916227–6231, 7916246–6247, 7916311–6313, 7916328–6332].

Наяўныя нямецкія матэрыялы даюць магчымасць скласці ўзроставую характарыстыку савецкіх дэзерціраў, а таксама выявіць некаторыя адметнасці. У першым выпадку бачна, што з агульнай колькасці 17 перабежчыкаў, ці 10,6 % былі народжаны ў другой палове 1890-х гадоў. Выключэннем быў толькі адзін чырвонаармеец, народжаны ў 1894 г. Трое з гэтай колькасці служылі ў штрафных ротах. Наступнай узроставай групе належала амаль трэць былых чырвонаармейцаў – 46 чалавек (28,7 %), з якіх 6 служылі ў штрафных ротах. Самую вялікую групу складалі народжаныя ў дзясятыя гады XX стагоддзя – 55 чалавек (34,3 %), з іх толькі 8, ці 14,5 % служылі ў штрафных ротах. На апошнюю групу, якая ахоплівае толькі 5 першых гадоў трэцяга дзесяцігоддзя, прыпадае 43 дэзерціраў (26,8 %), з якіх 23 чалавека былі маладзейшыя за 20 гадоў, адзін з іх быў 1926 года нараджэння, г.зн толькі 18-гадовым юнаком. Заўважым, што 13 чалавек, ці 30,2 % былі народжаны ў 1924 г. З агульнай колькасці перабежчыкаў 30 чалавек, ці 18,75 % паходзілі з штрафных рот і батальёнаў. Сярод перабежчыкаў 9 мелі вайсковыя званні, у тым ліку: 1 капітан, 4 лейтэнанты, 1 – малодшы лейтэнант, 2 сяржанты і 1 малодшы сяржант.

Звернемся да данясення № 1 ад 2.01.1944 г. [19, К. 7915486–513]. На наш погляд, асаблівую навуковую каштоўнасць маюць разведвальныя звесткі, атрыманыя ў адзеле нямецкай выведкі ў дачыненні да складу аднаго з гвардзейскіх стралковых палкоў 38-й гвардзейскай стралковай дывізіі (камандзір палка палкоўнік Шчарбакоў), якая разам з 110-м і 113-м гвардзейскімі стралковымі палкамі ўваходзіла ў склад LXXXXV гвардзейскага стралковага корпуса. Па стане на 11.11.1943 г. полк быў укамплектаваны 523 чалавекамі (32 афіцэры, 77 сяржантаў і 414 радавых), з якіх 472 (з іх 3 афіцэры, 65 сяржантаў і 404 радавых) з'яўляліся новым папаўненнем, з іх 260 чалавек ужо былі ўдзельнікамі баёў, 22 былі членамі партыі, 49 прадстаўлялі саюз камуністычнай моладзі і 11 чалавек мелі ўзнагароды, у тым ліку 5 афіцэраў і 6 сяржантаў. З агульнай колькасці 473 чырвонаармейцы, ці 90,5 % прадстаўлялі рускіх – 275, украінцаў – 169 і беларусаў – 33, астатнія 50 чалавек былі прадстаўнікамі розных нацыянальнасцей, сярод іх 9 – татараў, 6 – узбекаў, 6 – мардвіны, 3 – чувашы, 1 грузін, 1 армянін і 20 прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей. Па ўзросце штатны склад падзяляўся на тых, хто быў народжаны раней, чым у 1896 г. – 5 чалавек, 27 былі народжаным ў прамежку паміж 1896 і 1898 гг, 31 – з 1898 па 1901 г., 50 – з 1902 па 1904 г., 26 – з 1905 па 1907 г., 34 – з 1908 па 1910 г., 52 – з 1911 па 1913 г., 29 – з 1914 па 1916 г., 80 – з 1917 па 1919 г., 85 – з 1920 па 1922 г., і 104 – з 1925 па 1925 г. Гэта азначае, што 298 чалавек, ці 56,9 % палка складалі чырвонаармейцы ва ўзросце да 30 гадоў.

З данясення № 2 ад 11.01.1944 г. [20, К. 7915539–5579] мы даведваемся аб іншым вайсковым падраздзяленні – гвардзейскім лыжным батальёне 37-й гвардзейскай стралковай дывізіі (камандзір дывізіі – генерал-маёр Ушакоў), сфарміраваным у перыяд з 5 па 15 лістапада 1943 г., узброеным 8 снежня, але які да канца года заставаўся без лыж. На працягу трох тыдняў праводзілася тактычная падрыхтоўка з працяглымі маршамі. На момант яго камплектавання камандзірам быў маёр Гранкін, на 29.12.1943 г. яго колькасць складала 364 чалавекі, у тым ліку ў склад 1-й стралковай роты ўваходзілі 99 чалавек, 2-й – 102, ўзвод разведкі складаў 23 чалавекі, узвод мінамётчыкаў – 36, танкавы

каміндзірскі ўзвод – 20 чалавек, сапёрны ўзвод – 19, узвод падрыўнікоў – 11, узвод сувязі – 11, санітарны ўзвод – 7, гаспадарчы ўзвод – 22 чалавекі. Пры гэты згадвалася, што на працягу толькі апошняга тыдня снежня 1943 г. 9 чалавек батальёна былі забітыя, 9 – параненыя і 3 зніклі без звестак.

Адзначым, што ў гэтым жа данясенні прыведзены звесткі, датычныя 84 чырвонаармейцаў, якія патрапілі ў палон да немцаў, але памерлі на працягу апошняга месяца. Паводле даных іх салдацкіх кніжак аддзел нямецкай разведкі быў прадстаўлены наступным чынам: па ўзросце адзін з памерлых быў 1893 г., 14 былі народжанымі з 1894 па 1903 г., 27 – 1904 па 1913 г., 35 – з 1914 па 1923 г., 2 былі з 1924 і 5 з 1925 году нараджэння. У аспекце адукацыі звесткі былі такімі: не ўмелі чытаць і пісаць 17 чалавек, скончылі 3 класы школы – 15, 4 гады – 12, навучаліся ад 5 да 7 класаў – 27 чалавек, 12 – скончылі ад 8 да 10 класаў, вышэйшую адукацыю меў 1 чалавек. Па кваліфікацыі: рабочымі былі 25 чалавек, сялянскае паходжанне мелі 45 чалавек, служачыя – 10, навучэнцы – 4. Членамі камуністычнай партыі большавікоў былі 7 чалавек, кандыдатамі ў партыю – 3, камсамольцамі – 3, беспартыйнымі – 71 чалавек. Па вайсковых званнях яны падзяляліся на камандзіраў і палітработнікаў – 4 чалавека, старшыя лейтэнанты – 3, лейтэнанты – 5, малодшыя лейтэнанты – 5, старшыня – 1, сяржанты – 5, малодшыя сяржанты – 1, яфрэйтар – 1, радавыя – 34, былыя цывільныя грамадзяне – 24, былы партызан – 1. У дакуменце прыводзіліся звесткі аб прыналежнасці да вайсковых часцей на ўзроўні дывізіі і штрафных рот, у тым ліку 16 чалавек служылі ў 4-й (5-й), 8-й (1-й), 55-й (1-й), 73-й (1-й) стралковых дывізіях, у 37-й (5-й), 38-й (2-й), 44-й (1-й) гвардзейскіх стралковых дывізіях; наступныя 35 праходзілі вайсковую службу ў 108-й (1-й), 110-й (20-й), 139-й (1-й), 169-й (1-й), 170-й (8-й), 197-й (1-й) і 260-й (2-й) стралковых дывізіях, 33 – у 283-й (3-й), 323-й (1-й), 348-й (1-й), 362-й (12-й), 413-й (1-й) стралковых дывізіях; 5 служылі ў 176-й штрафной роце і астатнія 10 у іншых вайсковых часцях. Па нацыянальнай прыналежнасці яны складалі наступную карціну: 45 – рускія, 8 – украінцаў, 12 – беларусаў, 1 паляк, што складала 66 чалавек, ці 78,5 %; мардовы і чувашы складалі 2 чалавекі, ці 2,5 %, армяне і азербайджанцы – 2 чалавека (2,5 %), 13 чалавек, уключаючы 10 узбекаў, 1 казаха і 2 туркменаў, ці 15,5 % і 1 з 84 памерлых быў яўрэем (1 %).

Данясенне № 6 ад 4 лютага 1944 г. [18, К. 7915689–5721] дае чытачу магчымасць пазнаёміцца з падобным дадаткам, у якім размова ідзе пра 63 чырвонаармейца, якія загінулі за першы месяц новага 1944 года. Пасады, якія яны займалі: 11 маёры, 1 старшы лейтэнант, 5 лейтэнантаў, 6 малодшых лейтэнантаў, 1 старшыня, 1 старшы сяржант, 2 сяржанты, 1 малодшы сяржант, 34 радавыя і 11 грамадзянскіх асоб; з 63 чалавек 32 былі рускімі, 7 – украінцамі, 4 – беларусы, усяго 69 % славян і 31 % іншых прадстаўнікоў, у тым ліку 1 чуваш, 3 азербайджанцы, 6 узбекаў, 1 кіргіз, 1 туркмен, 3 таджыкі, 5 казахаў. З вышэйшай адукацыяй не было нікога, ад 7 да 10 класаў навучання ў школе – 19 чалавек, ад 5 да 6 – 11, 4-класная адукацыя – 8, ад 1 да 3 класы – 12, неадукаваныя – 13. Па ўзросце: з 1926 году – нікога, з 1925 г. – 4, з 1924 г. – 6, з 1914 па 1923 г. – 20, з 1904 па 1913 г. – 24, з 1893 па 1903 г. – 9. Па партыйнай прыналежнасці: члены партыі – 3, кандыдаты – 5,

камсамольцы – 6, беспартыйныя – 49; сацыяльнае паходжанне: з сялян – 31, з рабочых – 23, служачых – 9. Прыналежнасць да вайсковых часцей: 5 чалавек – 33 сд, 5 ча-лавек – 60 сд, 4 чалавекі – 137 сд, 6 чалавек 307 сд, 6 чалавек 399 сд, па ад-ным ці 2 чалавекі з розных часцей – 37 чалавек.

Не менш цікавым з’яўляюцца для чытача звесткі, падрыхтаваныя аддзелам разведкі ў дачыненні да нормаў харчовага забеспячэння чырвонаармейцаў у разліку на 1 дзень. Заўважым, што звесткі прыведзены на аснове допыту начальніка пункта забеспячэння 1090-га стралковага палка лейтэнанта Віслабокава. Адпаведна ім чырвонаармейцы штодня атрымлівалі: 1) хлеба чорнага – 900 г, з якіх 100 г маглі быць заменены бульбай; 2) хлеба белага 2-га сорту – 20 г; 3) круп – 140 г; 4) макаронаў – 30 г; 5) мяса – 180 г; 6) рыбы – 0 г; 7) соевай мукі – 15 г; 8) тлушчу – 30 г; 9) алею – 20 г; 10) цукру – 35 г; 11) чаю – 1 г; солі – 30 г; 12) гародніны: бульбы – 500 г, капусты – 170 г, морквы – 45 г, буракоў – 40 г, цыбулі – 30 г, агуркоў і супу з гародніны – 35 г; 13) таматнай пасты – 6 г, 14) лаўровага ліста – 0,2 г, 15) перцу – 0,3 г; 16) воцату – 2 г; 17) гарчычнага парашку – 0,3 г; 18) махоркі – 20 г; 19) запалак на месяц – 3 каробкі; 20) паверу для цыгарэт на месяц – 7 блокаў; 21) мыла туалетнага – 200 г. [21, К. 7915699–700].

У данясенні № 7 ад 12.02.1944 г. [22, К. 7915724–5771] прыведзены малавядомыя звесткі, якія сведчаць аб тэхнічным забеспячэнні вайсковых часцей у студзені 1944 г. З дакумента вынікае, што аб’ёмы розных паставак выраслі, з якіх 8,7 % былі адрамантаваны; 0,6 % складалі пастаўкі для тылавых службаў, рэзервовых частак і абозаў, 90,7 % – былі новымі пастаўкамі для вайсковых часцей. З папаўнення прыбылі без адукацыі – 9,3 %, пасля кароткатэрміновай падрыхтоўкі – 33,0 %, 57,7 % рыхтаваліся ад 1 да 12 месяцаў. У плане нацыянальнасці: рускія складаюць – 67,2 %, іншыя нацыянальнасці – 32,8 %. Па ўзросце: 1926 год – 2,7 %, 1925 – 15,8 %, 1918 – 1924 г. – 29,4 %, ад 1908 – да 1917 г. – 27,9 %, з 1890 – па 1907 г. – 16,5 %, і ніжэй 1898 года – 7,7 %.

Такія дасканалыя звесткі былі не выпадковымі, паколькі ў аснове падрабязных допытаў ваеннапалонных і перабежчыкаў ляжалі апытальнікі, якія налічвалі дзясяткі самых розных пытанняў, у тым ліку: 1) пытанні асабістага кшталту, прыналежнасці да вайскавай часці, месца і абставіны палону, а таксама характару баявой дзейнасці падраздзялення Чырвонай арміі і г.д.; 2) пытанні прафесійнай адукацыі, пачатку службы ў войску, настрою сярод радавых і афіцэраў, адносін да вайны і інш.; 3) характарыстыкі вайсковых падраздзяленняў, іх узбраенняў, штатнага складу часцей, дзейнасці розных відаў узбраенняў, папаўнення і г.д.; 4) такія баявыя задачы выконваюць падраздзяленні на баявым участку наступлення ці абароны, што вызначана ў якасці аб’екта цэнтральнага ўдару, якія тактычныя сродкі выкарыстоўвае баявое падраздзяленне і інш.; 5) характарыстыка поля бою з дакладнымі звесткамі (лакалізацыяй на карце), дакладныя звесткі пра лінію абароны, умацаванні, выкарыстанне палявых умацаванняў, мінных палёў і г.д.

Сярод матэрыялаў рознага кшталту хацелася б звярнуцца да некаторых дакладных даных, у першую чаргу персанальнага характару. У данясенні № 22 ад 1.06.1944 г. [23, К. 7916286–6308] змешчаны матэрыялы, якія на допыце пакінуў 16-гадовы чырвонаармеец, узяты ў палон у раёне г. Жлобіна. Менавіта

ў той раён было накіравана пасля кароткай тактычнай і практычнай падрыхтоўкі стралковае падраздзяленне ў складзе 150 чалавек, галоўным чынам расійскіх юнакоў з Кіраўскага раёна РСФСР. Гэта была моладзь 1927/1928 гадоў нараджэння, сабраная ў складзе асобнага вучэбнага батальёна, які складаў 6 рот па 150 чалавек. Увогуле ў падраздзяленні атрымалі падрыхтоўку амаль каля 1000 чалавек. 15 лютага 1944 г. быў сфарміраваны эшалон і накіраваны ў раён г. Рэчыца, адкуль пешым маршам дабіраўся ў напрамку Жлобіна. У адным з лясных масіваў падраздзяленне было перададзена ў склад 40-й стралковага палка 102-й стралковай дывізіі.

З данясення вынікае, што ў часці старэйшыя таварышы смяліся з такога папаўнення, паколькі рост некаторых з іх не дасягаў 1,40 м. Паўсюдна гучалі крыўдныя заўвагі, што цяпер вайну хочучь выйграць пры дапамозе малакасоў. Хоць на справе старэйшыя таварышы былі па-сяброўску настроены і ставіліся да іх са спачуваннем. Выдадзеная форма была завялікай. Пры маршыраванні яны цапляліся за полы шыняля або грукалі прыкладам вінтоўкі аб зямлю. 10 сакавіка, калі немцы пачалі наносіць баявы ўдар, некаторыя засталіся з-за страху ляжаць на зямлі і патрапілі у палон. У час гэтых баявых дзеянняў высветлілася, што рота ў складзе 250 чалавек была цалкам разбіта і ў палон патрапілі разам з 16-гадовым хлопцам яшчэ 28 параненых чырвонаармейцаў. Астатнія аднагодкі чырвонаармейца за часам нямецкага ўдару хутчэй за ўсё загінулі. Калі адпраўлялі на фронт у якасці папаўнення ў складзе стралковага батальёна, казалі, што немцы вельмі слабыя, што іх можна будзе выгнаць з захопленай тэрыторыі вельмі лёгка. Руская прапаганда настолькі пераканаўчай, што многія паверылі; здолеем гэта зрабіць нараўне з дарослымі. Але на справе гэта было не так.

Такім чынам, першаснае знаёмства нават з некаторымі нямецкімі данясеннямі дазваляе не толькі значна пашырыць уяўленні пра малавядомую дакументальную базу, але і атрымаць важныя звесткі для больш глыбокага вывучэння асобных старонак гісторыі першапачатковага вызвалення Беларусі. Уведзены матэрыял актуалізуе пытанне аб неабходнасці пастаноўкі на парадак дня сучаснай беларускай гістарыяграфіі адну з актуальных задач па крытычным аналізе падзей мінулага з мэтай максімальна поўнай рэканструкцыі гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай войны. У пераліку такіх задач павінна стаяць праца па ўвядзенні ў шырокі ўжытак малавядомых гістарычных фактаў, без якіх на цяперашні час ужо немагчыма правядзенне ўсебаковага даследавання па згаданай праблематыцы. Відавочна, што фарміраванне новага інфармацыйнага кантэнту патрабуе не толькі ўвядзення малавядомых нямецкіх крыніц, але і выкарыстання метаду кампаратыўнага аналізу для далейшага аб'ектыўнага навуковага даследавання ваеннай мінуўшчыны.

Аналіз эмпірычных фактаў, выяўленых аўтарам гэтых радкоў сярод матэрыялаў калекцыі «Александрыйскія мікрафільмы», сведчыць аб невычэрпнасці крыніцазнаўчага патэнцыялу, які захоўваюць арыгінальныя нямецкія дакументы, пакуль не ў дастатковай меры выкарыстаныя беларускімі і замежнымі даследчыкамі для ўсебаковага вывучэння гісторыі вызвалення Беларусі ўвосень 1943 – пачатку 1944 г.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / А. А. Коваленя (рук. авт. кол.), А. М. Литвин, В. И. Кузьменко [и др.]. – Минск : БЕЛТА, 2005. – 544 с.

2. Освобождение Беларуси. 1943–1944 / ред. кол. : И. И. Басик (сопредседатель), А. А. Коваленя (сопредседатель) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2014. – 942 с.

3. Беларусь : памятное лето 1944 года : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков (Минск, 19–20 июня 2014 г.) / редкол. : А. А. Коваленя [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2015. – 568 с.

4. *Здановіч, У. В.* Новыя падыходы да вывучэння вызвалення Беларусі ад нацысцкіх акупантаў у сучаснай айчынной гістарыяграфіі / У. В. Здановіч // Беларусь : памятное лето 1944 года : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков (Минск, 19–20 июня 2014 г.) / редкол. : А. А. Коваленя [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2015. – С. 93–98.

5. *Новікаў, С. Я.* Вызваленне Беларусі ад германскіх захопнікаў 1943–1944 гг. у сучасных айчынным і замежным гістарыяграфічных наратывах / С. Я. Новікаў // Векапомныя дні вызвалення : материалы Респ. науч.-практ. конф., посвящ. 75-летию освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков (Гомель, 2 мая 2019 г.) / под общ. ред. : Е. К. Кириченко. – Гомель : БелГУТ, 2019. – С. 3–11.

6. Страна в огне : в 3 т. Т. 2. Коренной перелом. 1942–1943 : в 2 кн. Кн. 1. / Очерки / отв. ред. А. М. Литвин, Ю. А. Никифоров – М. : Абрис, 2018. – 734 с.

7. Страна в огне : в 3 т. Т. 3. Освобождение. 1944–1945 : в 2 кн. Кн. 1. / Очерки / отв. ред. А. М. Литвин, М. Ю. Мягков : ред.-сост. Д. В. Суржик – М. : Абрис, 2018. – 717 с.

8. *Тимохович, И. В.* Битва за Белоруссию / И. В. Тимохович. – Минск : Беларусь, 1994. – 254 с.

9. *Лемяшонак, У. І.* Вызваленне – без грыфа «Сакрэтна!» / У. І. Лемяшонак. – Мінск : Полымя, 1996. – 151 с.

10. Беларусь у гады Вялікай Айчынай вайны : Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства : зб. артыкулаў. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 263 с.

11. *Пыльцын, А. В.* Правда о штрафбатах / А. В. Пыльцын. – М. : Яуза, 2007. – 368 с.

12. *Пыхалов, И. В.* Штрафбаты по обе стороны фронта / И. В. Пыхалов, А. В. Пыльцын [и др.]. – М. : Яуза, 2007. – 482 с.

13. *Пыльцын, А. В.* Страницы истории 8-го штрафного батальона Первого Белорусского фронта / А. В. Пыльцын. – Минск : ИВЦ Минфина, 2009. – 448 с.

14. *Пыльцын, А. В.* Правда о штрафбатах. Как офицерский штрафбат дошел до Берлина / А. В. Пыльцын. – М. : Яуза, 2016. – 544 с.

14а. *Бутусов, Ю.* Цифры для тех, кто кричит : «Мы можем повторить» / Ю. Бутусов // Снплюс. Свободные новости. – № 19. – 2020. – 19 мая. – С. 12.

15. Приказ народного комиссара обороны № 227, 28 июля 1942 г. / Мировые войны XX века : в 4 кн. Кн. 4 : Вторая мировая война : документы и материалы / отв. ред. М. Ю. Мягков. – М. : Наука, 2002. – С. 248–251.
16. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. In 10 B-de. Bd. 8: Die Ostfront 1943/44. Der Krieg im Osten und an den Nebenfronten / Hrsg. von Karl-Heinz Frieser. – München : Deutsche Verlags-Anstalt, 2007. – 1319 S.
17. Новікаў, С. Я. «Александрыйскія мікрафільмы» як новая архіўная першакрыніца па ваеннай гісторыі Беларусі / С. Я. Новікаў // Весті Ін-та совр. знаний. – 2000. – № 2. – С. 60–69.
18. НАРБ. – Фонд «Александрыйскія мікрафільмы» (МФ). – № 180. – К. 7915486–7916339.
19. АОК 9. Abt. I с/АО: Auszüge aus Gefangenenerhebungen vom 2. Januar 1944 // НАРБ. – АМФ. – № 180. – К. 7915486–7915513.
20. АОК 9. Abt. I с/АО: Auszüge aus Gefangenenerhebungen vom 11. Januar 1944 // НАРБ. – АМФ. – № 180. – К. 7915539–7915579.
21. АОК 9. Abt. I с/АО: Auszüge aus Gefangenenerhebungen vom 4. Februar 1944 // НАРБ. – АМФ. – № 180. – К. 7915689–7915721.
22. АОК 9. Abt. I с/АО: Auszüge aus Gefangenenerhebungen vom 12. Februar 1944 // НАРБ. – АМФ. – № 180. – К. 7915724–7915771.
23. АОК 9. Abt. I с/АО: Auszüge aus Gefangenenerhebungen vom 22. Juni 1944 // НАРБ. – АМФ. – № 180. – К. 7916286–7916308.